

УДК [82-3:82-343](4-15+477)

Гурдуз А.І., аспірант Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

Типологія міфопоетичних технік в українській та західноєвропейській “прозі про землю” кінця XIX – I третини XX ст.: аспект рецепції біблійного матеріалу

Стаття присвячена актуальній у компаративістиці проблемі типології міфопоетичних технік в українській та західноєвропейській прозі про землю кінця XIX – I третини XX ст. з погляду рецепції біблійного матеріалу. Порівнюються типи міфопоетичного ядра і міфопоетичної атмосфери творів О.Кобилянської “Земля”, К.Гамсуна “Соки землі” і Т.Гарді “Тесс із роду д’Ербервіллів”. Доводиться спільність вираження біблійного матеріалу (мотивів) у творах О.Кобилянської і Т.Гарді.

The article is devoted to comparative literature problem of mythopoetic technics typology in Ukrainian and West European prose about the earth of the end of the XIX - the first third of the XX century from the point of view of the reception of biblical material. The types of mythopoetic kernel and mythopoetic atmosphere of the works by O.Kobylianska The Earth, K.Hamsun Fruits of the Earth and T.Hardy Tess of the d’Urbervilles are compared. Similarity of expression the biblical material (motives) in O.Kobylianska’s and T.Hardy’s works is proved.

Період кінця XIX – I третини XX ст. став одним із найбільш складних і цікавих у світовій літературі й мистецтві. В європейській літературі він ознаменувався розквітом прози про землю, однією з постійних ознак якої є виражена тенденція до міфологізації.

Глобальні зрушення в суспільній свідомості, загальний пошук нових морально-ціннісних систем координат, посилення інтересу до релігії й ірраціонального взагалі обумовлюють актуалізацію біблійного контексту, елементи якого інтенсивно інсталюються в художні твори. Маючи легендарно-міфологічну природу, ці структури, осучаснюючись у новому культурно-історичному контексті, грають роль своєрідного лакмусу: як зазначає А.Нямцу, “з одного боку, сучасні реалії допомагають глибше осмислити універсальні морально-психологічні проблеми загальнокультурних зразків; з іншого – позачасові у нашому розумінні колізії міфологічних схем, накладені на конкретний національно-історичний матеріал, часто пропонують несподіване з точки зору буденної свідомості дослідження глибинних джерел сучасного духовного контексту” [7; 17].

“Функціональне” навантаження таких вкраплень у літературі актуальне й досліджується, і ми у пропонованій статті намагатимемось виявити типологію технік уведення біблійного

матеріалу у вітчизняних та західноєвропейських прозових творах про землю кінця XIX – I третини XX ст. Практика свідчить, що подібні студії значно розширюють уявлення про таку літературу, трактування якої часто вкладається суто в реалістичні рамки. Тим більше, що нинішній перехід у XXI ст. ставить перед людиною питання, аналогічні тим, що непокоїли її в означений нами період: пошук сенсу існування, місця людини на землі, віри чи безвір’я, типу цивілізаційного розвитку тощо.

Серед нечисленних вітчизняних праць, присвячених “селянській прозі”, можна виділити, зокрема, роботи М.Грицюти [1], Д.Наливайка, Т.Денисової й Н.Овчаренко [див.: 10], однак необхідного нині комплексного дослідження з проблем міфопоетики цієї прози досі немає. Так само відсутні компаративні розвідки про міфопоетику української й західноєвропейської літератури про землю.

Яскраво репрезентують прозу про землю кінця XIX – I третини XX ст. повість О.Кобилянської “Земля” (1901) та романи Т.Гарді “Тесс із роду д’Ербервіллів” (1891) і К.Гамсуна “Соки землі” (1917). Компаративний аналіз цих яскраво міфологічних творів є новаторським, показовим (оскільки вони репрезентативні в цьому плані для їх національних літератур) і проводиться на рівні типологічних схо-

джені. Про його актуальність свідчить той факт, що тема землі в українській літературі завжди займала одне з центральних місць та відзначалася своєрідністю й оригінальністю трактування. Паралельний розвиток даної теми в зарубіжній літературі (зокрема, в англійській та норвезькій), а також широке застосування українськими й західноєвропейськими письменниками міфопоетичної техніки письма утворюють об'єктивні передумови до плідного компаративного дослідження міфопоетичної парадигми в українській та західноєвропейській прозі про землю кінця XIX – I третини XX ст.

Кобилянська і Гарді, вірогідно, не були обізнані з творчістю одне одного (українсько-англійські літературні взаємини взагалі вивчені недостатньо), проте українська авторка любила норвезьку літературу [6, т. 5; 469] (типологічно споріднену з українською [12; 73]) і визнавала вплив на себе творчості Гамсуна [6, т. 5; 240] (однак за часом написання її повість випереджає норвезький роман). Цікаво, що у стильовому відношенні в названих творах, поряд із відчутними залишками реалістичної традиції, домінують модерністичні тенденції.

Міфологічне “кодування” повісті і романів виявляється по-різному, проте здійснюється за допомогою спільного “інструментарію” – елементів біблійного матеріалу. Якщо розмежовувати умовний центр (ядро) міфопоетичної парадигми кожного з творів та витворену на його основі міфопоетичну атмосферу твору в цілому, дійдемо цікавих висновків.

Українська повість виявляє гомогенність такого міфопоетичного ядра, оскільки в її тексті виразно проступають контури старозаповітної легенди про Каїна і Авеля (вбивство Савою його брата Михайла). Щоправда, окремі дослідники вбачають у повісті ще ряд рецепційних моментів (за Т.Гундоровою, це “паралелі Анна – Богоматір, Сава – Іуда, старий Петро – один з апостолів” [2; 60]). С.Пригодій же в постаті Івоніки вбачає Адама [9; 116]), однак, думається, останні у творі не є системними й залишаються “в тіні” домінуючої моделі “Каїн – Авель”. Міфопоетична атмосфера “Землі” в цілому є гетерогенною, пояснення чому знаходимо в поєднанні авторкою власне міфологічної (біблійної) оповіді та соціокультурного міфу (“нового” міфу), які, проте, диференціюються, і з-поміж яких художньо домінує перша. Соціокультурний міф відносно твору є зовнішньо направленим: це спроба письменниці висунути нову щодо традиційно української парадигму, де центр духовних шукань людини зміщується з хліборобської ниви на “інший світ” [6, т. 2; 298] – ниву науки, культури (за словами С.Павличко, це “...заклик відірватися від землі” [8; 63]).

Роману Гамсуна “Соки землі” властиві гетерогенність міфопоетичного центру за способом

(джерелом) утворення (головний герой Ісак символічно з’єднує в собі дві біблійні постаті – Адама та Ісака (сина Авраама і Сарри), тобто і дві відповідні біблійні легенди: про першолюдину і про життя Божого праведника) та гомогенність, монолітність міфопоетичної атмосфери в цілому (через усепоєднуючий модус авторського міфу, яким, власне, і є цей твір [11; 38]).

Оригінальне вирішення міфологічної (біблійної) інсталяції спостерігаємо в романі Гарді “Тесс...”, де у відносинах Енджела Клера і Тесс Дарбейфілд-д’Ербервілл висвічують трансформовані моделі “Адам – Єва” та “Ісус Христос – Марія Магдалина” (в іпостасі лже-Адама виступає Алек Сток-д’Ербервілл) [див.: 4]. Прикметно при цьому, що домінуючим у Гарді є жіночий образ. У цілому в романі, думається, превалює варіант моделі “Адам – Єва”, хоча обидва міфологічні сюжети в ході їх реміфологізації синтезуються. Присутній у книзі (чи романі-притчі [5; 270]) модус (загального) власне авторського міфу – “світу Уессекса” – інтегрує в собі міфологічні “начала” роману, і – через подолання гетерогенності способу (джерела) утворення міфопоетичного центру останнього – забезпечується монолітність міфопоетичної атмосфери твору в цілому.

Як видно з вищезазначеного, Гарді, Гамсуну та Кобилянській властиві відмінні творчі парадигми рецепції біблійного матеріалу. Принципово різні ці парадигми в англійського та норвезького митців.

Для Гамсуна найбільш важливими є образ та пов’язана з ним ідея, комплекс ідей (приміром, еволюція пантеїстичного світосприймання мета-героя його романів [див.: 3]). Його Ісак взятий із Біблії сутнісно – іменем, у якому зосереджено комплекс ідей (бути господарем на землі, творити – сіяти і под.). Специфічна включеність в образ нордичного Ісака й постаті біблійного Адама як першолюдини. Тобто, як Адам, Ісак у Гамсуні приходить у земний Едем і перебуває в ньому (вигнання з раю тут принципово немає: герой знаходить земний Едем, “повертається” до нього) і, як старозаповітний Ісак, живе та “порає” й “доглядає” Едем.

У Гарді ж найбільш яскравим є вектор драматизації твору; останнє, як підкреслює Дж.Кінг, постає як “трагедія ситуації” [14; 99]. Це в принципі пояснює, чому інсталяція елементів біблійної міфології втілилась у класика в такій формі – як моделі відносин. Адже саме (переосмислені Гарді) біблійні ситуації (мотиви) “прописані” в циклах роману та в життєвих етапах його головної героїні.

Не випадково й те, що “впізнаваність” легендарно-міфологічних структур (А.Нямцу) в обох авторів забезпечується по-різному: відповідно до принципів творчих лабораторій кожного з

письменників. У Гамсуна це: 1) ім'я головного героя (та імена деяких інших персонажів); 2) спосіб життя героя та його моральні переконання (іпостась біблійного Ісака), а також факт "початковості", "першості" героя в описуваній місцевості, що масштабується, "закоріненість" у неї (іпостась Адама). У Гарді ж бачимо, передусім, порівняння головних героїв з біблійними образами: Тесс – із Своєю і Марією Магдалиною та Енджела – з Адамом і Христом (Алек "проходить" як псевдо-Адам і спокусник). Наступною відзначальною рисою тут є характер побудови взаємовідносин між Тесс і Енджелом та Тесс і Алеком, специфічне наголошення мотивів жертви, спокути та відродження.

Відповідно, у Гамсуна акцентується людина як особистість на своїй землі та можливість реалізації прагнень цієї людини (зокрема, обезсмертити себе) у разі вільного правильного вибору нею життєвого шляху – праці на землі. У фокусі ж Гарді – людина "в контексті" її долі як чогось наперед визначеного (фатуму), людина у зв'язку з іншими людьми (коханою людиною, предками, соціумом та його законами взагалі).

Розглянуті твори норвезького й англійського митців ілюструють цікавий момент у механізмі реінтерпретації традиційних (легендарно-міфологічних) образів – їх взаємоперехід і поєднання в новій літературній версії. Оскільки ж кожен традиційний образ супроводжується певними константними для нього колізійними атрибутами, то говоримо й про можливість поєднання в новому творі різних міфологічних сюжетних ліній (хоча таке поєднання може відбуватися і власне на рівні традиційних сюжетів). Феномен цієї їх полівалентності прокоментований А.Нямцу: "Множинність смислів традиційних сюжетів у сполученні з відносною стабільністю провідних подієвих і семантичних домінант пояснює їх здатність вступати у процесі літературного функціонування у складні структурно-змістові відносини, переплітатися, взаємопроникати й доповнювати одне одного..." [7; 51].

За способом оброблення біблійного матеріалу Кобилянська у своїй повісті ближче стоїть до Гарді, оскільки, як і він, для твору обирає саме ситуацію – біблійний мотив. Хоча її художнє дослідження дещо виходить за рамки вказаної моделі "Каїн – Авель". Споріднює твори Кобилянської і Гарді також наскрізний у них мотив фатуму.

"Впізнаваність" біблійної ситуації в повісті виявляється переважно через значні фабульні сходження твору й біблійної історії, через під-

текст (зокрема, окремі вказівки на власне каїнізм Сави). Тобто у творі Кобилянської поєднується рецепція безпосередньо біблійних мотиву (ситуації) та образів.

Наголосимо, що коли в романі Гамсуна Ісак (Адам-Ісак) – центральний образ в абсолютному розумінні (його художня реалізація в міфологічному плані, в принципі, відбувається тільки завдяки йому), то в англійського письменника образ Тесс-*"Сви-Магдалини"*, попри його центральність, безсумнівно, потребує для здійснення міфопоетичної програми роману присутності й інших – контекстуально однорідних (біблійних) – персонажів: Енджела (Адама-Христа) і Алека (лже-Адама й спокусника). Аналогічну ситуацію маємо в *"Землі"* Кобилянської, де авторський варіант біблійного міфу утримується тільки парою персонажів – Михайлом-*"Авелем"* і Савою-*"Каїном"*. З теоретичного погляду цей момент розкрито А.Нямцу: "Якщо міфологічна ситуація вимагає наявності певних героїв, то самі міфологічні персонажі у певній мірі автономні, так як вони безпосередньо утворюють ситуацію, провокують конфлікти, активізують розвиток дії, визначають трагічний (комічний) характер останньої" [7; 28].

Характерною особливістю міфопоетичних парадигм повісті Кобилянської й романів Гамсуна і Гарді є їх наскрізна пантеїстичність (точніше, *"сусідство"* й переплетення біблійних та язичницьких моментів). Подібне тяжіння до пантеїстичного і язичницького осмислення буття загалом притаманне європейській прозі з домінуванням селянської тематики даного періоду (О.Шпенглер коментує це таким чином: *"Сьогоднішня побожність селян старіша, ніж християнство. Їх боги старіші за будь-яку більш високу релігію"* [13; 121]); в українському культурному просторі це поєднання світоглядних парадигм є, так би мовити, традиційним.

Проаналізовані в даній статті твори не є поодинокими прикладами творів про землю, де простежується активна рецепція біблійного матеріалу. Автори прози з домінуванням селянської тематики досить часто звертаються до цієї сфери міфології, реінтерпретація образів та мотивів якої в літературі ХХ ст. набуває надзвичайної актуальності.

Отже, глибоке й комплексне дослідження міфопоетики української та зарубіжної прози про землю кінця ХІХ – І третини ХХ ст. є важливим і необхідним, таким, що відповідає пріоритетним завданням сучасного літературознавства й, зокрема, компаративістики.

Література

1. Грицюта М.С. Селянство в українській дожовтневій літературі. – К.: Наукова думка, 1979. – 315 с.
2. Гундорова Т. Кобилянська – Довженко: навколо *"Землі"*, або Різниця аналогій // Слово і Час. – 1997. – № 11-12. – С. 57-62.

3. Гурдуз А.І. Метагерой романів Кнута Гамсуна: динаміка пантеїстичного світосприймання: (Образи Нагеля (“Містерії”, 1892), Глана (“Пан”, 1894) та Ісака (“Соки землі”, 1917)) // Всесвітня літ. в серед. навч. закладах України. – 2004. – № 2. – С.54-56.
4. Гурдуз А.І. Міфопоетична парадигма в романі Томаса Гарді “Тесс із роду д’Ербервіллів”: контури біблійних моделей // Зарубіжна літ. в школах України. – 2005. – № 8. – С. 10-14.
5. Кеттл А. Томас Харди. “Тэсс из рода д’Эрбервиллей” (1891) // Кеттл А. Введение в историю английского Романа / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1966. – С. 266-280.
6. Кобилянська О. Твори: В 5 т. – К.: Держлітвидав УРСР, 1962-1963.
7. Нямцу А. Основы теории традиционных сюжетов. – Черновцы: Рута, 2003. – 80 с.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
9. Пригодій С.М. Літературний імпресіонізм в Україні та США: (Типологія та національні особливості). – К.: Нора-принт, 1998. – 311 с.
10. Українська література в системі літератур Європи і Америки (XIX-XX ст.) / Відп. ред. Д.С. Наливайко. – К.: Заповіт, 1997. – 264 с.
11. Храповицкая Г.Н. “Плоды земли” – роман-миф К.Гамсуна // Филологические науки. – 2000. – № 5. – С. 38-45.
12. Шамрай А. Творчість Коцюбинського в літературному оточенні // Критика. – 1928. – № 4. – С. 57-91.
13. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. С.Э.Борич. – Минск.: ООО “Попурри”, 1999. – 720 с.
14. King J. Tragedy in the Victorian Novel. Theory and Practice in the Novels of George Eliot, Thomas Hardy and Henry James. – Cambridge, London, New-York: Cambridge University Press, 1979. – 182 p.